

Weisz Boglárka - Királyi jövedelmek az Anjou-korban (Rubicon Online-ról letöltve)

Kamararendszer

A pénzügyigazgatás legfontosabb szervezetét az Anjou-korban a kamarai kerületek alkották. I. Károly hat kamarát „örökölt” az Árpád-korból: az Esztergom–budai, a Szerémi, a Zágrábi, az Erdélyi, a Szepesi és a Szatmári Kamarát. Ezek közül a Zágrábi Kamara az 1320-as évek elején a báni tisztség (honor) részévé vált, így amikor 1323-ban I. Károly bérbe adta a kamarákat, ez csak a fennmaradó öt kamarát érintette. A bérlettel a kamaraispánok kötelezettséget vállaltak arra, hogy jó és értékálló pénzt vernek, cserébe a kamara hasznát is beszedhették.

Viszonylag gyorsan kiderült azonban, hogy az Árpád-kori kamarák nem felelnek meg az Anjou uralkodó elvárásainak. Ennek két fő oka volt: egyrészt nem minden Árpád-kori kamarában folyt pénzverés, másrészt a kamarák nem rendelkeztek olyan területi hatókörrel, mely az ország egész területét lefedte volna. Éppen ezért az 1320-as évek közepén újabb kamarai központok kialakítására került sor: Körmöcbánya, Pécs, Szomolnokbánya (később helyette Kassa), Lippa.

A középkori éremművészet csúcsa

A denárnál értékesebb ezüstpénz, a garas bevezetésével nem csupán a pénzforgalom nyert egy újabb címletet, de a nagyobb éremfelület révén bonyolultabb, magasabb művészi színvonalú éremképi ábrázolásokra is lehetőség nyílt. I. Lajos garasát nem véletlenül tartják sokan a legszebb középkori magyar pénznek, a hátlapon lévő, késő gótikus Szent László-ábrázolás párját ritkítja a középkori magyar éremművészetben. (T. CS.)

A kamarák alá meghatározott megyéket rendeltek, így adóközeteket alakítottak ki, amelyek élén egy-egy kamaraispán állt. A helyi kamarák gondoskodtak a pénzverésről és az új pénz forgalomba hozásáról, kivetették és beszedték a kamara hasznát, felügyelték a joghatóságuk alá tartozó nemesfém- és sóbányákat, valamint az utóbbiakhoz kötődő királyi vámokat. A kamaraispánok tevékenységét a tárnokmester felügyelte, aki az esztergomi érsekkel együtt a pénzverést is ellenőrzése alatt tartotta.

A kamarai rendszeren az 1350-es években változtattak először, amikor az erdélyi sókamaraispánnal, aki egyben a Lippai Kamarát is irányította. Ő felügyelte az ország harmincadjait is, amelyeket szintén ekkor egyesítettek. Az Arad megyei Lippa az egyik legfontosabb sószállító útvonal, a Maros mellett helyezkedik el, a sószállítás és -kereskedelem ellenőrzése már a korábbi időszakban is a kamara egyik fő feladata volt. Az, hogy a sókamaraispán felügyelje a harmincadot, szintén kézenfekvő volt, hisz így tudta leghatékonyabban ellenőrzése alatt tartani a só kül- és belkereskedelmét.

Újabb szerkezeti átalakításra az 1370-es évek második felében került sor. Egyrészt szétválasztották és önálló irányítás alá helyezték a főharmincadosi hivatalt és az erdélyi sókamaraispánságot (a lippai kamaraispánság továbbra is ez utóbbihoz tartozott), másrészt létrejöttek a kamara haszna adó kivetéséért és beszedéséért felelős kamarahaszna-ispánságok, valamint a nemesércbányászatot felügyelő urburaispánságok, így a régi kamarák már csak pénzverőkamaraként működtek a továbbiakban. A kamara népeit I. Lajos 1376-ban kivette a tárnokmester hatósága alól, és élükre a főkincstartót helyezte.

Királyi felségjog

A középkori kincstári bevételek egyik része a királyi birtokok hozamából, másik része a királyi felségjogból eredt. Ez utóbbi alatt a pénzverésből, a bányajövedelmekből és a harmincadokból származó bevételeket értjük, amelyek nem csupán a királyi birtokokon, hanem az ország egész területén megillették az uralkodót.

Kamara haszna

A kamara haszna adót a kötelező pénzváltáskor kellett megfizetnie a Magyar Királyság minden alattvalójának (kivéve a nemeseket és az egyháziakat). Ha egy adott évben új pénz kibocsátására, így pénzváltásra nem került sor, az uralkodók a kamara haszna címén collectát vetettek ki. A pénzváltáskor fizetett kamara haszna nagysága 2 pondus volt, a pénzváltás elmaradásakor kivetett collecta azonban már fél (3 pondus) vagy egy fertót (= 6 pondus) tett ki. Mindazok, akik új pénz kibocsátásakor nem voltak hajlandóak a régi pénzt beváltani – általában az új pénz silányabb minősége miatt –, szintén fél fertó (3 pondus) büntetéspénzt fizettek. Az adót a megyékre vetették ki, s nagysága attól függött, hogy hány teljes földbérrel tartozó jobbágy élt a megyében.

A pénzhamisítás megítélése a középkori magyar jogban

A pénzhamisítás egyidős a pénzveréssel, és mindig szigorúan büntették. A pénzverés jogi szabályozására Magyarországon ennek ellenére csupán 1405-ben került sor, amikor a magyar történelemben először nyilvánították a pénzverést királyi felségjoggá. A törvény meghatározza a pénzhamisítás fogalmkörét és annak minősített eseteit (királyi pénz el nem fogadása, a pénzek körülnyírása, a súlyos és könnyű példányok szétválogatása és maga a tulajdonképpeni hamispénz-verés), továbbá rendelkezik ezek büntetéséről. A pénzhamisítás tehát elsődlegesen nem gazdasági bűncselekménynek, hanem a királyi felségjog megsértésének számított. (T. CS.)

Amikor a pénzüjtást, azaz a kötelező pénzváltást 1336-ban I. Károly a falvakban megszüntette, az adó kivetését és beszedését a megye helyett a kamaraispánra bízta. A kamara haszna mértékét három garasban állapította meg, amely akkor még mindig két pondusnak felelt meg. Mivel az adókivetés és -behajtás során viták keletkeztek, ugyanezen rendelkezésében az uralkodó pontosította a kivetés módját. Ezek szerint adót kellett kiróni minden olyan jobbágyporta után, amelynek utcára nyíló kapuján egy szénával vagy gabonával megrakott szekér átfért, függetlenül attól, hogy a kapu mögött hány ember élt.

Más volt a helyzet a városokkal, amelyeket az uralkodó arra kötelezett, hogy biztosítsák az új pénz forgalmát. A városokra egy összegben rótták ki azt a pénzmennyiséget, amelyet kötelesek voltak átváltani. Ha ezt nem tették meg, a kamarai finomítást kellett megfizetniük. Az adó összege mindkét esetben ugyanannyi volt, mégpedig az új pénz értékének egyharmada. Ez pedig arányait tekintve megfelelt a falvakban a pénzváltáskor kirótt kamara haszna mértékének. Ugyanakkor mindazok, akik a kamaránál vagy a bányavárosokban nemesfémet vagy pénzt váltottak be új pénzre, szintén egyharmad levonást szenvedtek el. A kamara hasznát I. Lajos apjához hasonlóan vetette ki, és mértékét az 1351. évi törvényben szintén három garasban állapította meg, igaz, ez már 2,5 pondusnak felelt meg, ami az adó bizonyos mértékű emelését mutatja.

Florenus Hungaricalis: a magyar aranyforint

A magyar aranyforint első említése az olmtüzi püspök 1326-ban íródott végrendeletében maradt fenn, ez alapján a magyar aranypénzverés megindulását hagyományosan 1325-re szokás tenni. A kamara-bérleti szerződések szerint kibocsátásuk három helyen, a budai, a körmöcbányai és az erdélyi pénzverőkamarában folyt. A mintát – ahogy abban az időben minden európai pénzkibocsátó számára – az 1252-től vert, liliomos éremképe miatt aranyliliomnak (fiorino d'oro) nevezett firenzei aranypénz adta. I. Károly aranyai ezen előkép alapján készültek, előlapjukon KAROLV•REX (Károly király) köriratban a firenzei liliommal, a hátlapon a város védőszentjének képével, körülötte S IOHANNES B (Keresztelő Szent János) felirattal. A firenzei aranyak nem csupán éremkép, de pénzláb tekintetében is előképpül szolgáltak. A mintegy 3,5 g súlyú, 23% karát finomságú magyar aranyforintot a korabeli külföldi források azonos értékűnek fogadták el a középkor legértékesebb aranypénzeivel, a firenzei forinttal és a velencei dukáttal. (T. CS.)

Az önálló magyar éremképű aranyforint kialakulása

Az Európa-szerte megjelenő, firenzei típusú aranypénzek ellen Firenze rendszeresen tiltakozott, mivel ezek megszólaságig hasonlítottak az eredetire, és ezt a város – mellesleg jogosan – pénzhamisításként értékelte. Talán ez is közrejátszott a magyar aranyforintok éremképének átalakításában, ami megfontoltan, több lépcsőben ment végbe. Nagy Lajos első aranypénzének éremképe (balra) még megegyezett apja pénzének, vagyis a firenzei aranyak éremképével, a második lépcsőben viszont az előlapi liliomot felváltotta a magyar-Anjou-címerpajzs (jobbra fent), majd végül Keresztelő Szent János képe helyére a magyar lovagkirály, Szent László álló alakja került (jobbra lent). Az így kialakult, sajátosan magyar kinézetű aranyforintok továbbra is közkedveltek voltak külföldön, sőt, ahogy korábban mindenki a firenzei mintát másolta, ezután a magyar Szent László-alak különféle változatai kezdtek feltűnedezni Európa pénzkibocsátóinak veretein. (T. CS.)

Sómonopólium

A királyi bevételek jelentős része származott a sómonopóliumból. A sóbányák szinte teljes mértékben királyi tulajdonban voltak, a melléjük települt városok polgárai meghatározott munkadíjért művelték azokat. A sóbányavárosok lakói ugyanakkor az év egy bizonyos időszakában saját hasznukra vághatták a sót, majd azt szabadon értékesíthették. Ezenfelül azonban a kitermelt sót a királyi sóraktárakba szállították, amelyeket Szalacson, Szegeden, Lippán, Vasvárott, Sopronban és Pozsonyban állítottak fel. A só értékesítése ezeken keresztül történt, így biztosították a királyi sóból származó jövedelmét. Az erdélyi sóvidék mellett I. Károly a máramarosi sóbányászat fellendítéséért is tett lépéseket. 1329-ben Huszt, Visk, Hoszszúmező, Sziget és Técső közös kiváltságlevelet nyert az uralkodótól, amellyel ezen települések városi fejlődését alapozta meg a király. Az itteni sóvidék felvirágzása azonban csak I. Lajos korában teljeseedett ki, lerakatait az uralkodó Szatmárban és Várkonyban alakította ki.

Nemesfém-monopólium

Az arany- és ezüstbányákat a 13. század második felétől a bányászok a bányászszabadság elve alapján szabadon kutathatták, a kitermelt arany tizedét, az ezüst nyolcadát kellett a királynak urbura címén beszolgáltatniuk. A magánföldesúri birtokon feltárt erekkel kapcsolatosan háromféle gyakorlat alakult ki az Árpád-korban:

1. a bányát magába foglaló földterületet a király megfelelő birtokkal megváltotta,
2. a földesurak maguk üzemeltették a bányákat, és a királynak megfizették az urburát,

3. a bánya működésének idejére a terület kikerült a földesúr kezéből, aki az urbura harmadával, azaz a kitermelt nemesérc 1/30-ával, illetve 1/24-ével vigasztalódott.

Az Árpád-kori gyakorlat tovább élt az Anjou-korban, és mind I. Károly, mind I. Lajos országos érvényűnek tekintette. I. Károly azonban nem elégedett meg ennyivel, és 1335-ben a kibányászott nemesérc beváltását – szabott árfolyamon – kizárólagosan a királyi kamarák jogává tette, ezzel eltörölte a veretlen arany és ezüst szabad kereskedelmi forgalmát, megtiltotta a nemesércek kivitelét, s a kibányászott nemesérc a király birtokába jutott.

Rendkívüli adó

Az uralkodók II. András korától éltek azon jogukkal, hogy különböző alkalmakhoz kötődően – például hadjárat, házasságkötés – rendkívüli adót vessenek ki az ország népére. Az Anjouk alatt szintén találkozunk ezen adófajtaival, igaz, leginkább háborúskodás miatt vetették ki. Például 1332-ben I. Károly az ország védelmére egy márka rendkívüli adót rendelt el, amelyet minden teljes földbérrel adózó jobbágy köteles volt megfizetni; 1342-ben I. Lajos a zsoldosok költségeinek fedezésére vetett ki rendkívüli adót. A városok esetében egy összegben határozták meg az adó mértékét: így például Kolozsvár városa I. Lajos 1378. évi rendelkezése szerint háború esetén 200 aranyforint rendkívüli adót tartozott a királynak vagy az erdélyi vajdának beszolgáltatni.

Értékmérő aranyforint

A veretlen ezüstben történő fizetések során az ezüstöt mérlegelték, az összeg értékét súlymárkában, illetve annak részeiben adták meg: 1 márka = 4 ferto = 16 lat = 48 pondus. A vert pénz használata a 13. században kezdett nagyobb mértékben elterjedni, általánossá azonban csak Nagy Lajos korában vált. A 14. század első felében bevett gyakorlat volt, hogy bármely pénznemben történt is a fizetés, azt átszámolták aranyforintra és a forinthez hasonló nagy ezüstérmére, garasra, így határozva meg az összeg reálértékét. A 14. század vége felé, amikor a garas már nem volt forgalomban, az egyedüli értékmérő a magyar aranyforint lett.

Városok és kiváltságolt népelemek adózása

I. Károly alatt vált szokássá, hogy a városok polgárai nem házak vagy telkek után adóznak a királynak, azaz földesuruknak, hanem a város egy összegben fizeti ki az uralkodónak járó összeget, s a városi hatóság osztja fel a kivetett adót az egyes polgárok között. A rendszer I. Lajos uralkodásának második felében állandósult, és a későbbi időszakokban a királyok fontos bevételi forrásává vált. A 14. században székszervezettel rendelkező erdélyi szászok szintén egy összegben adóztak a királynak. A hozzájuk hasonlóan székekbe tömörült jászok és kunok azonban a 14–15. század fordulójáig adómentességet élveztek, amit katonai szerepvállalásuknak köszönhetnek.

A szepesi szászok ugyancsak közösen adóztak: I. Károly 1317-ben 1200 márkában állapította meg földbérüket (terrarium). Ez jelentős emelés volt az Árpád-korban fizetendő 300 márkához képest. Ugyanakkor a kiváltságok szélesedése jogosnak mutatja az adóemelést, hisz egyrészt ennek az összegnek a megfizetésével mentesültek minden más adókivetés alól, másrészt hadi kötelezettségük is jelentős mértékben csökkent az 1271. évi kiváltságlevelükben foglaltakhoz képest.

A székelyek ökoradóval vagy „ökörsütés”-sel tartoztak, minden egytelkes székelynek három alkalommal egy-egy ökröt kellett adnia az uralkodónak: 1. a király koronázásakor, 2. első esküvője alkalmával, 3. elsőszülött fia világra jöttékor. A románok juhötvenneddel adóztak a királynak, amelyet 50 juhonként kellett leróniuk, akinek ennél kevesebbje volt, mentesült e teher alól.

Vámok, harmincad

A közlekedési és vásárvámok egy része az Anjou-korban is királyi tulajdonban maradt, nagyobb hányada azonban már magánföldesúri birtokokon állt. A magánföldesuraktól a király elvárta, hogy a vámszedésért cserébe megfelelő átkelőhelyeket, hidakat és réveket biztosítsanak a közlekedőknek, vásárvám szedése esetén pedig tartsák fenn a vásár békéjét. Ez utóbbiban érvényesült leginkább az a régi elv, hogy a vám védelmi pénzt jelent az utazók számára.

Az Anjou-korban az uralkodók a külföldi és magyar kereskedőknek meghatározott útvonalak használatát írták elő, amelyeken több – akár királyi, akár magánföldesúri – vámszedőhelyet is érintettek, és ezen utakon biztosították számukra a biztonságos közlekedést. A vámszedőhelyeket elkerülő „álutak”-at használó kereskedők azonban elveszítették ezt a jogukat, elfogásuk esetén javaik elvesztésével bűnhődtek.

A vámok közé sorolható a harmincad is, amelyet II. András a külföldről származó áruk értékvámjaként vezetett be. A harmincadszedés Árpád-korból ismert módján csak a 14. század közepén változtattak: ekkortól már a kivitt árukat is érintette. (Nem állapítható meg egyértelműen, hogy ez a rendelkezés még I. Károly uralkodása végén vagy – ami valószínűbbnek tűnik – már I. Lajos idején született.) Mindenesetre az 1370-es években már szokásosnak tekintették a kivitt áruk utáni harmincadfizetést. Emellett az Anjou-korban újabb harmincadszedő helyeket és azok fiókharmincadjait állították fel, így olyan rendszer alakult ki a határhoz közeli településeken, amely biztosította, hogy az uralkodónak jövedelme legyen az országba hozott, illetőleg a későbbiekben a kivitt összes áruból is.

Buda város autonóm pénzverése

Nyugat-Európában az uralkodók gyakran adományoztak pénzverési jogot, amelynek értelmében nem csupán a különféle egyházi (érsék, püspök) és világi (hercegek, grófok) hatalmasságok, de akár városok is bocsáthattak ki pénzt. Magyarországon kizárólag Buda városa rendelkezett rövid ideig autonóm pénzverési joggal az Anjou-korban. Nem maradt fenn róla írásos forrás, ismert viszont az ezüstdenároknak egy olyan csoportja, amelyet jellegzetes éremképe és/vagy körirata alapján a város által kibocsátott pénznek tarthatunk. Ennek egyik legszebb példája az a pénz, amelynek előlapján LIBERTAS BUDENSIUM (a budaiak szabadsága) köriratban az Anjouk címere helyezkedik el, míg a hátlapon maga a városra utaló várfal fölött egy kis delfin látható. A delfin a középkori szimbolikában eredetileg a tengeri kereskedelemre, átvitt értelemben a kereskedelmi szabadságjogokra utalt.